

Zdravko Petak

Ekonomska pozadina raspada socijalističke Jugoslavije

1. Uvod

U nastojanjima da se objasne procesi koji su doveli do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) pribjegava se čitavom nizu pristupa, razvijenih u širokom spektru društvenih znanosti. Kao glavni razlozi raspada najčešće se naglašavaju ukorijenjena etnička mržnja i velike povijesno-političke suprotnosti *jugoslavenskih nacija*, a česta su i objašnjenja koja polaze od *Ustava SFRJ* iz 1974. i konfederalnih poticaja partijskim autokracijama za dezintegraciju zemlje, kao i općenitiji argumenti o slomu socijalizma i raspadu socijalističkih federacija početkom 90-ih godina 20. stoljeća. Na ovome mjestu, međutim, ograničit ćemo se samo na konstataciju da je u uistinu brojnoj literaturi najčešći pristup raspadu SFRJ onaj koji polazi od etničkih razlika konstitutivnih nacija, odnosno pristup koji bismo mogli nazvati *etno-nacionalizmom* (usp. Connor, 1994: XI). Taj pristup nastoji elaborirati tezu da je jačanje tradicionalnih nacionalizama u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi, zatomljenih nakon 1945. godine, bio proces koji nije mogao zaobići ni Jugoslaviju (usp. Kapuchan, 1995), koja je, inače, smatrana stabilnom i prosperitetnom socijalističkom federacijom (usp. Curtis, ur., 1990). U radu se, ipak, nećemo baviti prikazom tijekom političkih događaja koji su utjecali na krvavi raspad SFRJ, zemlje koja je "dvaput bila državom" (Lampe, 2000), nego ćemo samo pokušati dati odgovor na pitanje zašto su tradicionalni nacionalizmi tako

brzo uspjeli razoriti socijalne i političke aranžmane koji su nekoliko desetljeća održavali jugoslavensku federaciju, a i to na osnovi dvaju pristupa: prvi ukazuje na naročiti oblik legitimacije partijskih elita do kojeg je doveo *Ustav* iz 1974. godine, a drugi na općenitu nesklonost nacija koje su tvorile socijalističke federacije da trošak bankrota socijalizma podijele s drugim nacijama (usp. Brunbaker, 1966, i Bunce, 1999). Pritom ćemo pozornost usmjeriti samo na drugi pristup, koji objašnjenje raspada SFRJ izvodi iz postavke o bankrotu socijalizma, pri čemu, usto, ekonomska dimenzija raspada asocira na *ekonomski nacionalizam* (usp. Woodward, 1995, i Teichova/Matis/Pátek, ur., 2000).

2. Razina ekonomske integriranosti Jugoslavije u robnoj razmjeni

Tijekom desetljeća koje je prethodilo raspadu zemlje, u jugoslavenskoj znanstvenoj javnosti vodile su se polemike o tome jesu li *nacionalne ekonomije* dezintegrirale jedinstveno jugoslavensko tržište i dale maha ekonomskom nacionalizmu federalnih jedinica, no sve do sredine 80-ih godina 20. st. ni jednim istraživanjem nije dokazana teza o dezintegraciji jugoslavenske privrede. Prva ugrožavanja jedinstvenog tržišta desila su se tek krajem tih godina, oduzimanjem imovine slovenskih i hrvatskih poduzeća u Srbiji, upadom Srbije u federalni monetarni sistem, uskraćivanjem poreznih uplata u savezni proračun iz zapadnih republika i sl. (usp. Petak, 1989.).

Najpouzdanija su mjera za razmatranje razine ekonomske integriranosti SFRJ podaci o međurepubličkoj robnoj razmjeni. Pristupi li se njezinu izračunu s obzirom na udjel te makro-ekonomske veličine u bruto društvenom proizvodu

(BDP), mjerenom sa stanovišta toka proizvoda i usluga, gdje njegova veličina ovisi o zbroju osobne (C) i javne potrošnje (G) te neto-privatnih investicija (I) i neto-izvoza (X), dolazimo do veoma zanimljivih podataka, koji su, primjerice, u *tablici 1.* priloženi za 1986., posljednju godinu za koju raspolažemo s tom vrstom statističkog parametra. Podaci pokazuju razmjerno visoku ovisnost jugoslavenskih republika o međurepubličkoj robnoj razmjeni, koja je gotovo u pravilu nadilazila $1/3$, a u pojedinim slučajevima i više od $2/5$ njihova BDP-a. Usporedi li se ta ovisnost s neto-izvozom u zemlje izvan područja SFRJ, može se uočiti da je neto-izvoz u te zemlje bio znatno manji od međurepubličke robne razmjene, čak i u slučaju izvozno najsnažnije orijentirane Slovenije. Jedina bitna razlika odnosila se, pritom, na razinu ovisnosti o zajedničkom tržištu: najrazvijenije republike, Slovenija i Hrvatska, bile su znatno manje ovisne o jugoslavenskome tržištu od, primjerice, Crne Gore (CG) i Makedonije. Stave li se, usto, u međusobni odnos postotak isporuka drugim republikama i izvoz te postotak kupovina kod drugih republika i uvoz dobijamo relativne mjere ovisnosti o jugoslavenskome tržištu. Naime, usporedbom tako dobivenih koeficijenata za Bosnu i Hercegovinu/BiH (3.16/3.54), CG (5.32/7.52), Hrvatsku (2.20/2.37), Makedoniju (4.92/3.03), Sloveniju (1.86/1.71) i Srbiju (4.19/3.93), dobijamo razmjerno preciznu mjeru ovisnosti o jugoslavenskom tržištu. Što je koeficijent veći, veća je i razina ovisnosti, i obrnuto. Unatoč *stiliziranoj činjenici* da je na djelu bilo sve veće zatvaranje unutar zajedničkog tržišta (usp. Woodward, 1995) ili, tome nasuprot, da je međurepublička razmjena bila razmjerno nevažna za ekonomski prosperitet Slovenije i Hrvatske, podaci ukazuju na nešto posve drugo – da je udio ekonomskih aktivnosti izvan područja matične republike bio razmjerno velik i veoma

značajan za ekonomsku situaciju u svim republikama (usp. Petak, 2003).

<i>Tablica 1. Struktura BDP-a i udio međurepubličke razmjene 1986. godine (u milijunima dinara)</i>						
	BIH	CG	Hrvatska	Make- donija	Srbija	Slovenija
Osobna potrošnja	1,550.8	240.1	2,517.2	647.2	3,875.0	1,571.0
Javna potrošnja	245.3	41.0	461.0	77.1	688.3	342.1
Investicije	960.3	219.1	1,981.9	386.7	2,439.6	1,175.6
Izvoz	709.7	100.9	1,542.4	215.0	1,611.9	1,503.3
Isporuke drugim republikama	2,240.0	539.9	3,387.9	1,056.1	6,780.9	2,804.3
Statistička razlika	281.8	32.3	63.9	137.8	609.7	235.2
UKUPNI BDP	5,988.8	1,113.3	9,954.4	2,519.9	16,005.4	7,614.3
Uvoz	656.3	77.1	1,334.7	311.3	1,633.3	1,383.1
Kupovine u drugim republikama	2,311.0	578.0	3,161.8	939.3	6,424.4	2,365.7
Prodaja drugim republikama (%)	37.4	48.5	34.0	41.9	42.4	36.8
Kupovine od drugih republika (%)	38.6	51.9	31.8	37.3	40.1	31.1
Udio izvoza u BDP-u (%)	11.8	9.1	15.4	8.5	10.1	19.7
Udio uvoza u BDP-u (%)	10.9	6.9	13.4	12.3	10.2	18.1

Izvor: *Ekonomska politika*, 1991.

Statistika iz područja komparativnih ekonomskih sustava suvremenih federacija pokazala bi također da razina finalne potrošnje u SFRJ od otprilike 50 posto BDP-a unutar teritorija republika, sljedećih 30-35 posto izvan njihova teritorija, a preostalih 20-15 posto u trećim zemljama nije predstavlja nekakav presedan u sustavima ekonomskog federalizma, makar kada je riječ o razini robne razmjene među federalnim jedinicama, što potvrđuju, primjerice, i podaci za istu vrstu odnosa 1967.-1979. u Kanadi (usp. Raynauld, 1984: 638). Drugim riječima, SFRJ u ekonomskom smislu nije bio posve netipična federacija uzmu li se u obzir robni tokovi između federalnih jedinica. Mnogo veći problem od međurepubličkih robnih tokova bila je relativna ekonomska zatvorenost SFRJ i veoma slaba orijentacija na tržišta drugih, osobito zapadnoeuropskih zemalja.

Na osnovi navedenih podataka uočljiva je razina ovisnosti jugoslavenskih republika neposredno pred raspad zemlje. No, kakav je bio dinamički trend te vrste pokazatelja? O tome je tijekom 80-ih godina 20. st. objavljen niz empirijskih studija, u kojima je dokazivano da je, još desetljeće ranije, započeo proces ograničavanja robne razmjene među republikama (usp. Očić, 1986.a i 1986.b te Bandin, 1988) i stvaranja neke vrste *nacionalnih ekonomija*, no takva tendencija, naposljetku, nije dokazana na metodološki korektan način. Naime, podaci u drugima empirijskim studijama nisu ukazali na takvu tendenciju (usp. Miljković, ur., 1986) te valja ustvrditi da je SFRJ bio znatno više integriran no što se to obično misli. Uključe li se u razmatranje i podaci o kretanju bankovnog kapitala, kojega je uostalom u socijalističkom modelu privrede bilo jedino moguće mjeriti, nije također moguće dokazati nikakvu tendenciju zatvaranja u republičke granice i pretvaranja republičkih ekonomija u

nacionalne ekonomije. Stoga se i na osnovi te vrste podataka tvrdnju o stvaranju nacionalnih ekonomija može označiti *stiliziranom činjenicom*, dakle tvrdnjom koja nije dokazana empirijskim istraživanjima (usp. Bićanić, 1989., i Petak, 1989.).

Zabrana uspostavljanja međurepubličkih barijera bila je, usto, osigurana ustavom federacije. Sva bitna konstitucionalna određenja koja neki prostor određuju ekonomskom unijom bila su sadržana u *Ustavu SFRJ* (čl. 251. do 258.) iz 1974. godine. No, od toga su mnogo važniji bili stvarni procesi što su se odvijali u ekonomskoj i političkoj sferi, a napose pitanje kakva je bila stvarna raspodjela nadležnosti između federacije i federalnih jedinica u kreiranju ekonomske politike. Monetarna politika ostala je sve do neposredno pred raspad SFRJ isključivom nadležnošću federacije, bez mogućnosti da republike ili pokrajine derogiraju to načelo. Ostaje nam, stoga, kao mnogo zanimljivija fiskalna politika koja je, uz alokacijske i stabilizacijske elemente, sadržavala i odgovor na pitanje na koji način je uređena raspodjela nadležnosti u pribavljanju javnih dobara.

3. Podjela fiskalnih nadležnosti u jugoslavenskoj federaciji

Jedan od najvažnijih ekonomskih problema SFRJ odnosio se na korigiranje enormnih razlika u temeljnima makroekonomskim pokazateljima (BDP-u i razini zaposlenosti) među federalnim jedinicama. Savezne regulativne institucije koje su trebale korigirati te razlike, proračun federacije i Fond za financiranje razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo, pokazale su se tijekom 80-ih godina 20. st. nedostatnima za ublažavanje golemih razlika u ekonomskoj razvijenosti. Usto, usporedno s približavanjem bankrota so-

cijalizma, zapadne republike (Slovenija i Hrvatska) počele su u sve većoj mjeri osporavati regulativnu ulogu saveznih fiskalnih institucija.

Tijekom konstitucionalnih reformi provedenih desetljeće ranije promijenjen je, pak, sustav fiskalnog federalizma koji je davao prvenstvenu ulogu saveznoj razini u pitanjima fiskalne politike (usp. Bogoev, 1991: 100-102). Kompletni sustav socijalne sigurnosti prebačen je na razinu federalnih jedinica, što je dovelo do veoma izrazite decentralizacije javnih financija (usp. *tablicu 2.*). Uloga federacije je svedena na "reguliranje njezinih vlastitih financija, što znači da je mogla donositi jedino pravila koja se tiču saveznog proračuna" (Bogoev, 1991: 102): njoj su prepušteni samo carine i neizravni porezi (osnovni porez na promet), a svi oblici izravnog oporezivanja fizičkih i pravnih osoba prebačeni su na razinu republika (usp. Horvat, red., 1971.).

<i>Tablica 2.</i> Udio različitih razina vlasti u ukupnima javnim rashodima, Jugoslavija 1947.-1986.						
	1947./ 1951.	1954./ 1959.	1968./ 1970.	1982.	1984.	1986.
Federacija	63.1	56.3	53.1	18.2	19.7	21.9
Federalne jedinice	24.3	14.2	18.3	40.3	39.5	38.7
Lokalna samouprava	12.6	29.5	28.6	38.3	37.4	37.2
Neraspoređeno	-	-	-	3.2	3.4	2.2

Izvor: Bogoev, 1991.

Decentralizacijom fiskalnih nadležnosti savezni proračun je ograničen na financiranje Jugoslavenske narodne armije (JNA), ekonomskog razvoja nedovoljno razvijenih federalnih jedinica, diplomacije i savezne administracije, na transfere poljoprivrednim kombinatima i drugima ekonomskim subjektima te na mirovine ratnima vojnim invalidima. Sve druge funkcije preuzele su federalne jedinice i lokalna samouprava (usp. *tablicu 3*, s apsolutnom dominacijom izdataka za vojsku, što je zasigurno bio jedan od razloga koji je pridonio dodatnom raspadu SFRJ).

<i>Tablica 3. Rashodi proračuna federacije (u milijardama dinara)</i>		
Vrste rashoda	Proračun 1990.	Proračun 1991.
1. JNA	46.9	68.0
<i>a. Tekući rashodi</i>	<i>39.8</i>	<i>57.7</i>
<i>b. Mirovine vojnog osoblja</i>	<i>5.1</i>	<i>10.3</i>
<i>c. Sredstva iz prijašnje godine</i>	<i>1.9</i>	-
2. Invalidi Drugoga svjetskog rata	8.3	16.5
3. Savezna administracija	9.2	9.6
4. Financiranje nedovoljno razvijenih federalnih jedinica	4.7	4.9
5. Socijalni program	1.8	2.2
6. Ekonomski transferi	25.3	34.7
<i>a. Dotacije poljoprivredi</i>	<i>4.0</i>	<i>7.0</i>
<i>b. Povrati carinskih i poreznih prihoda</i>	<i>7.5</i>	<i>7.7</i>
<i>c. Sredstva za pokriće gubitaka banaka</i>	<i>2.1</i>	<i>2.0</i>
7. Tekuće rezerve	0.2	0.7
8. Obveze iz prethodnih godina	0.9	1.1

Izvor: *Ekonomska politika*, 27. svibnja 1991.: 10.

Ovakva struktura proračuna bila je izvorom sve većih sukoba zapadnih republika i JNA, koja je, stoga, pribjela izravnom financiranju svojih troškova, što se, na neizravan način, pokazalo kao otpor JNA sustavu decentraliziranoga fiskalnog federalizma uvedenog *Ustavom SFRJ* iz 1974. godine.

Dodatni problem fiskalnih odnosa predstavljao je i problem niske efikasnosti u upotrebi sredstava namijenjenih razvoju nedovoljno razvijenih federalnih jedinica. Neovisno o tome što se stalno naglašavala potreba za međurepubličkim financijskim izravnavanjem i ublažavanjem razlika jugoslavenskog *sjevera* i *juga* (usp. Begić, 1989.), ostajala je činjenica da je stopa investicija u nerazvijenim dijelovima federacije kontinuirano bila viša no u razvijenim dijelovima, ali sa znatno višim kapitalnim koeficijentima od jugoslavenskog prosjeka. Znatna dio investicijskih ulaganja, oko dva posto BDP-a, provodio se preko Fonda za razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo. Tako prikupljena sredstva, međutim, pokazala su se nedovoljnima za smanjivanje razlika u razvijenosti. Ipak, nerazvijeni su dijelovi zemlje kontinuirano zahtijevali još veće iznose sredstava, a razvijeni, koji su to financirali, tome su se opirali. To je, uz probleme s financiranjem JNA, izazivalo stalnu napetost u sustavu jugoslavenskog federalizma.

4. *Razlike u razini ekonomske razvijenosti jugoslavenskih republika*

SFRJ je, na temelju dosad navedenog, očividno predstavljao konglomerat ekonomski toliko različitih sastavnih dijelova da je bilo kakva usporedba s nekom od svjetskih federacija jedva i moguća:

[Bio je] na razini Turske s obzirom na BDP po stanovniku mjeren paritetom kupovne moći iz 1985. godine. Kosovo, najnerazvijeniji dio..., bilo je na razini Pakistana. Najrazvijeniji dio (Slovenija) uspoređivao se sa Španjolskom i Novim Zelandom. Vojvodina i Hrvatska približavale su se Grčkoj i Portugalu. BiH te Makedonija uspoređivali su se s Tajlandom i Meksikom, a Srbija s Turskom (Borak, 2000: 312-313).

Te veoma izražene razlike u razini ekonomske razvijenosti, koje su dosezale i omjer 1:8 u razini BDP-a po stanovniku (odnos Kosova i Slovenije) prikazane su, putem razine razvijenosti u odnosu na jugoslavenski prosjek, u *tablici 4*. Usporede li se, pak, podaci s početka promatranog razdoblja (1952.) s podacima na kraju razdoblja (1989.) udio nerazvijenih republika i pokrajine Kosovo u jugoslavenske prosjeku dodatno se smanjio.

Uz velike razlike u razini produktivnosti i efikasnosti investicija, jedan od bitnih razloga takvih nejednakosti proizlazio je i iz velikih razlika u stopi prirodnog priraštaja u pojedinim dijelovima zemlje (1945.-1990.): na Kosovu više od 20 posto, a u Vojvodini (1990.) čak i negativna stopa prirodnog priraštaja (- 1.6 posto); u Hrvatskoj je, pak, zabilježena stopa od 0.5, u Srbiji bez pokrajina 1.4 te u Sloveniji 2.5 posto, dok su u preostalim, slabije razvijenima republikama (BiH, CG i Makedoniji) bile veoma visoke stope prirodnog priraštaja.

5. Socijalistička nezaposlenost i raspad SFRJ

Nezaposlenost je bila pojava koja je postojala kroz čitavo vrijeme trajanja socijalističke Jugoslavije, no tijekom prvih godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata, kao i tijekom 60-ih i 70-ih godina 20. st. nije predstavljala destruktivan element za ekonomski sustav. Potom je, osobito

nakon smrti Josipa Broza Tita 1980. godine, problem nezaposlenosti postao sve većim izvorom ekonomskih teškoća i prvorazrednim političkim problemom.

Tablica 4. Indeksi BDP-a po glavi stanovnika u odnosu na prosječni BDP po glavi stanovnika u Jugoslaviji 1952.-1989. godine (podaci prema vrijednosti američkog dolara 1972. godine)

	1952.	1960.	1970.	1980.	1989.
BiH	95.50	75.95	67.58	65.98	67.91
CG	87.60	65.67	76.36	79.00	73.70
Hrvatska	121.39	119.30	125.56	126.68	126.26
Makedonija	71.42	63.85	69.95	67.24	64.75
Slovenija	181.82	180.53	193.64	198.32	196.80
Srbija	92.52	91.80	89.30	89.59	91.51
<i>Srbija (uža)</i>	101.96	96.39	95.67	98.24	103.62
Kosovo	46.51	37.36	34.45	28.21	25.66
Vojvodina	89.54	107.78	105.82	112.75	119.28

Izvor: Vojnić, 1995: 78-81.

Stopa nezaposlenosti u Sloveniji, najrazvijenijem dijelu zemlje, 1990. je iznosila 4.8, dok je, istodobno, na Kosovu iznosila 38.4 posto. Usto, u pojedinim su godinama promatranog razdoblja (1980.-1990.) te razlike bile i znatno veće, primjerice sredinom 1980-ih kada je stopa nezaposlenosti na Kosovu prelazila nevjerojatnih 50 posto, a u Sloveniji praktički nije postojala (iznosila je tek nešto iznad jedan posto). Potkraj tih godina, primjerice, i u Hrvatskoj se počinje približavati razini od 10 posto.

Sve u svemu, početkom 1990-ih ogromne razlike u razinama zaposlenosti dostižu gornju točku podnošljivosti, a pokušaji savezne vlade da smanji te ogromne razlike počinju doživljavati neuspjeh. Usporedno s približavanjem bankrota socijalističkog sustava, zapadne federalne jedinice (Slovenija i Hrvatska) usto postaju i nespremljene produžiti sudjelovanje u politikama smanjivanja tih razlika. Ipak, tijekom mandata savezne vlade pod vodstvom Ante Markovića, nezaposlenost je smanjena u većem dijelu nerazvijenih federalnih jedinica, a povećala se u najrazvijenijim dijelovima zemlje koja su započela s prelaskom na tržišno gospodarstvo.

<i>Tablica 5. Stope nezaposlenosti u jugoslavenskim federalnim jedinicama (1980.-1990.)</i>											
	<i>1980.</i>	<i>1981.</i>	<i>1982.</i>	<i>1983.</i>	<i>1984.</i>	<i>1985.</i>	<i>1986.</i>	<i>1987.</i>	<i>1988.</i>	<i>1989.</i>	<i>1990.</i>
JUGO-SLAVIJA	13.8	13.8	14.4	14.9	15.7	16.3	16.6	16.1	16.8	14.9	15.9
<i>Nerazv. područja</i>											
BIH	16.6	16.7	17.9	20.3	23.0	24.4	24.3	23.1	24.1	20.3	20.6
CG	17.5	18.1	19.3	21.6	23.5	24.6	24.6	23.6	26.3	21.6	21.6
Make-donija	27.9	29.0	28.1	26.4	26.7	27.6	27.7	27.3	27.1	21.9	22.9
Kosovo	39.0	39.1	41.0	44.5	49.9	54.2	57.1	57.0	57.8	36.3	38.4
<i>Razvijena područja</i>											
Hrvatska	5.7	6.1	6.9	7.4	7.7	7.9	7.9	7.8	8.5	8.0	8.6
Slovenija	1.4	1.6	1.7	2.0	1.9	1.8	1.7	1.8	2.5	3.2	4.8
<i>Srbija (uža)</i>	18.9	17.7	17.9	17.3	17.0	17.4	17.9	17.8	18.1	15.6	16.4
Vojvodina	14.4	14.6	15.1	15.6	15.7	15.7	15.6	13.9	14.3	13.6	16.6

Izvor: Woodward, 1995: 384.

Navedeno nas dovodi do središnjeg mjesta u ekonomskoj argumentaciji o raspadu SFRJ. Zašto se, naime, ekonomske suprotnosti SFRJ, izražene problemom nezaposlenosti, nisu rješavale migracijom građana iz područja s visokom na područja s niskom nezaposlenošću? Zašto, drugim riječima, nije profunkcionirao uobičajeni mehanizam tržišta radne snage kakav postoji u zapadnim demokracijama? Odgovor, dakako, može krenuti u pravcu argumentacije o socijalističkome ekonomskom sustavu i nepostojanju institucionalnog tržišta radne snage. No, on nije potpun. Naime, neovisno o institucionalizaciji, tržište radne snage je u određenom smislu ipak funkcioniralo. Razina do koje je to bilo moguće, bila je, međutim, razina nacionalnih zajednica. Kretanja radne snage u SFRJ bila su, naime, dominantno etnički, a ne ekonomski uvjetovana:

Ekonomski faktori prvenstveno se odnose na potragu za boljim poslovima i boljim uvjetima života. Ostali faktori uključuju značajne razlike u kulturnim stajalištima i navikama vezanim uz planiranje obitelji, jednako kao i određene psihološke značajke i utjecaje. Niz takvih psiholoških značajki proizlazi iz želje za sudjelovanjem u društvenom miljeu većinske nacije u danom području, uz nesklonost ili čak strah od toga da se bude nacionalnom manjinom (Vojnić, 1995: 93).

Sve to snažno ukazuje na nacionalni kontekst migracije radne snage. A upravo se to dogodilo u SFRJ. Da takav kontekst nije bio dominantan, nezaposlene osobe s, primjerice, Kosova ili iz Makedonije jednostavno bi potražile posao u područjima gdje je nezaposlenost bila manja ili praktički nije ni postojala. Iz toga, stoga, i nastaje teza o *socijalističkoj nezaposlenosti* kao ključnom razlogu raspada SFRJ:

[T]emeljna suprotnost jugoslavenskog sustava reformiranog komunizma i glavni pravci njegovih socio-političkih suprotnosti ne mogu se razumjeti bez razumijevanja nezaposlenosti i posebnog značenja njezine prijetnje... [Ipak] socijalistička nezaposlenost

[nije] igrala jednaku ekonomsku ili političku ulogu kakvu igra u kapitalističkoj nezaposlenosti. No, njezini uzroci i značajke otkrivaju temeljne mehanizme i dinamiku na osnovi kojih je Jugoslavija funkcionirala – i pala (Woodward, 1995: 367).

Pojam *socijalistička nezaposlenost* pojavljuje se unutar takve argumentacije kao negativni *kontrapod* jedne od osnovnih legitimacijskih osnova socijalističkog sustava – *socijalističke zaposlenosti*. A budući da se ona dominantno ostvarivala unutar konteksta vlastite nacionalne zajednice, na što ukazuje struktura migracija između federalnih jedinica, nemogućnost njezina ostvarivanja dovela je u pitanje i sam opstanak SFRJ kao federacije. Slom legitimacijske osnove socijalizma značio je stoga i slom federacije. Postupno se, usto, mijenja i struktura nezaposlenih. U ranijim su razdobljima nezaposleni mahom bili nekvalificirani radnici koji su dolazili iz ruralnih područja, a potom su to postajali i industrijski radnici te mladi s diplomama sveučilišta. Legitimacijska osnova socijalizma počela je pucati.

6. Bankrot socijalističkog sustava i neuspjeh ekonomske politike

Snažnija orijentacija zapadnih republika na tržište tadašnje Europske ekonomske zajednice i njihova općenita nespremnost da se pokrivanje troškova i gubitaka proizvodnje i dalje osigurava zatvaranjem u okvire jugoslavenskog tržišta povećale su njihovu razinu ekonomskog nacionalizma. One su, suočene s rastućim potrebama restrukturiranja gospodarstva i izgradnje institucija tržišne privrede, u sve većoj mjeri postajale nesklone financiranju bilo kakvih potreba na razini federacije. Na taj se način pojavila izravna veza između ekonomskog nacionalizma i koncepcije gospodarskog razvoja (usp. Woodward, 1995: 264-265, osobito razlike

tzv. *Slovenskoga i Fočanskog modela*, odnosno liberalnoga i državnog pristupa ekonomskom/gospodarskom razvoju).

Budući da je, istodobno, i savezna partija (Savez komunista Jugoslavije) postupno izgubila sposobnost osiguravanja pune zaposlenosti, tu su ulogu preuzele republike same. Na republičkim razinama pojavili su se nove strukture (službenici u tijelima izvršne vlasti, parlamentarni zastupnici, članovi gospodarskih komora, pripadnici različitih nevladinih organizacija i, što je najvažnije, nove nekomunističke stranke koje se počinju već potkraj 1988. osnivati u zapadnim republikama) koje su započele zastupati liberalniju ekonomsku politiku. A gubitak legitimiteta savezne komunističke organizacije bio je vezan i s gubitkom njezine međunarodne pozicije, čime postupno nestaje i posebna uloga SFRJ kao *mosta između Zapada i Istoka*. Usto, javljaju se i mogućnosti izravnog povezivanja sa Zapadom. Takva je koncepcija razvoja označila nespremnost zapadnih republika da i dalje izdvajaju ogromna sredstva za JNA, nerazvijene federalne jedinice i saveznu administraciju, osporavajući na taj način saveznu politiku redistribucije.

Ekonomski nacionalizam proizišao iz bankrota socijalizma bio je, u jugoslavenskim uvjetima, povezan s odbacivanjem uloge saveznih fiskalnih institucija. Za rastuću nezaposlenost, kao glavni indikator tog bankrota, te za restrukturiranje gospodarstva na tržišnim osnovama počeli su se uspostavljati vlastiti institucionalni aranžmani. To je otvorilo put fiskalnoj krizi savezne države. No, s druge strane, to je otvorilo i put pojavi tradicionalnoga ekonomskog nacionalizma, vezanog uz sprečavanje slobodnih tokova proizvoda i usluga na području čitavog SFRJ. Potkraj 80-ih i u početku 90-ih godina 20. st. Srbija tako počinje priječiti slobodan protok slovenske robe te oduzimati imovinu slovenskih i

hrvatskih tvrtki. Upadom Srbije u monetarni sustav naposljetku je derogiran i posljednji element Jugoslavije kao ekonomske unije. Savezna vlada izgubila je nadzor nad ključnim elementima zajedničke ekonomske politike i osiguranja jedinstvenoga pravnog sustava u zemlji – i put za raspad bio je otvoren.

Pokazalo se da je bivša socijalistička Jugoslavija bila izgrađena na dva suprotstavljena načela: socijalizmu i federalizmu. Prvi se oslanjao na autoritarne političke strukture, a drugi je pretpostavljao autonomiju i slobodu (usp. Gligorov, 1990.). Bankrot socijalizma u SFRJ stoga nije iza sebe ostavio federalizam nego sve snažniji ekonomski nacionalizam.

7. Umjesto zaključka: ekonomski troškovi raspada SFRJ

Gubitak zajedničkoga jugoslavenskog tržišta postao je, neovisno o enormnima izravnim i neizravnim troškovima rata, ključnim uzrokom ekonomske stagnacije zemalja što su proistekle iz raspada SFRJ (usp. Gligorov, 1993, Zarkovic-Bokman, 1993.a i 1993.b, Vojnić, 1995, i Gligorov/Vidović, ur., 1998). Samo je Slovenija uspjela izbjeći takvu ekonomsku sudbinu, poglavito zahvaljujući nadomještavanju bivšega jugoslavenskog tržišta tržištem zemalja Europske unije (EU). Pokazalo se da se Slovenija uspjela vratiti na put ekonomskog oporavka i prijeći *tranzicijski prag* tek nakon što je nadoknadila spomenuti gubitak (usp. Mencinger, 1998). Ostale zemlje u tome nisu uspjele, a najveći jaz u razini BDP-a u odnosu na razdoblje prije rata, odnosno tranzicije, prisutan je u BiH te Srbiji i CG. Usporede li se zemlje bivše socijalističke Jugoslavije, bez Slovenije, sa zemljama Srednje Europe koje su prošle godine pristupile EU, taj jaz postaje još izrazitiji. Te su zemlje do kraja 1990-

ih u pravilu prešle *tranzicijski prag*, odnosno nadmašile razinu BDP-a koju su imale na početku procesa. Jedina zemlja koja je u skupini zemalja Jugoistočne Europe nadmašila taj prag jest Albanija, no njezina je početna osnova ekonomskog blagostanja bila toliko niska da taj podatak ima samo relativno značenje. Ukratko, *troškovi disolucije* za sve zemlje bivšeg SFRJ bili su izrazito veliki. Time je ujedno dokazana teza s početka teksta o tome da je bivša socijalistička Jugoslavija bila relativno integrirana ekonomska unija sa stanovišta međusobnoga robnog prometa. No, ona je, međutim, bila i relativno zatvoreni sustav, s relativno slabom orijentacijom prema izvozu na europska tržišta. Činjenica da je sustav fiskalne politike bio razmjerno decentraliziran pri tome nije bila presudna. Štoviše, u posljednjim godinama funkcioniranja SFRJ bilo kakva savezna fiskalna politika pokazala se nepovoljnom činjenicom za politiku transformacije socijalističkog sustava u sustav tržišne ekonomije. Bankrot jugoslavenskoga socijalističkog sustava, vezan uz pojavu *socijalističke nezaposlenosti*, nije se više mogao povezati s nikakvim načelom fiskalne solidarnosti među federalnim jedinicama. Činjenica nepostojanja jedinstvenog tržišta radne snage, prikazana preko dominacije etničke dimenzije migracija među federalnim jedinicama, snažno je ukazivala na takav ishod bankrota socijalizma u jugoslavenskome slučaju.

<i>Tablica 6.</i> BDP u odnosu na početak tranzicijskog razdoblja, 2002. godine		
	GDP (mld. EUR)	Realni GDP (1990. = 100)
Albanija	4.9	123.3
BiH*	5.5	-
Bugarska	16.6	87.9
Hrvatska	23.8	92.9
Makedonija	3.9	87.3
Rumunjska	48.3	92.3
Srbija i CG	14.0	52.8
Češka Republika	73.8	107.2
Mađarska	65.8	115.6
Poljska	199.5	146.5
Slovačka	25.1	111.6
Slovenija	22.3	127.4

* U dijelom preuzetoj tablici, nastaloj na temelju više ovdje navedenih radova, ne navodi se, doduše, podatak za BiH, no uzme li se u obzir činjenica da je sredinom 80-ih godina 20. st. ta zemlja ostvarivala približno 60 posto GDP-a Hrvatske a da je 2002. njezin GDP predstavljao približno manje od četvrtine hrvatskog proizvoda, može se zaključiti da je razina GDP-a te zemlje otprilike na razini od 35 posto u usporedbi s razdobljem prije tranzicije.

Literatura:

Bajt, Aleksander (1985.). Trideset godina privrednog rasta: problemi efikasnosti i društvenih odnosa, *Ekonomist* (38) 1: 1-19.

Bandin, Tomislav (1988.). Antiekonomija, *Samoupravljanje* 11: 23-44.

Begić, Kasim I. (1989.). *Jugoslovenski sjever i jug: međurepublička finansijska solidarnost*. Sarajevo: Oslobođenje.

- Bićanić, Ivo (1989.). Jedinstvo jugoslavenskog gospodarstva, *Kulturni radnik* (47) 3: 1-17.
- Bogoev, Ksente (1991). The Dangers of Decentralization: The Experience of Yugoslavia. U: Rémy Prud'homme, ur., *Public Finance with Several Levels of Government*. Haag/Koenigstein: Foundation Journal Public: 99-112.
- Borak, Neven (2000). Economic Background to National Conflicts in Yugoslavia. U: A. Teichova/H. Matis/J. Pátek, ur., 2000: 310-337.
- Brubaker, Rogers (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bunce, Valerie (1999). *Subversive Institutions: The Design and the Destruction of Socialism and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connor, Walker (1994). *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Curtis, Glen E., ur. (1990). *Yugoslavia: A Country Study*. Washington, DC: Federal Research Division, Library of Congress.
- Gligorov, Vladimir (1990.). Privredna federacija ili konfederacija. *Politička misao* (27) 3: 15-21.
- Gligorov, Vladimir (1993). *Why do Countries Break Up? The Case of Yugoslavia*. Uppsala: Uppsala University, Department of Soviet and East European Studies, radni materijal br. 17.
- Gligorov, Vladimir/Hermine Vidovic, ur. (1998). *On the Way to Normality: The States on the Territory of Former Yugoslavia in the Postwar Period*. Beč: Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche.
- Gligorov, Vladimir/Mario Holzner/Michael Landesmann (2003). *Prospects for Further (South-) Eastern EU Enlargement: From Divergence to Convergence?* Beč: Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, WIIW Research Reports, br. 296 (lipanj).
- Horvat, Branko, red. (1971.). *Ekonomске функције федерације*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Kupchan, Charles A. (1995). *Nationalism and Nationalities in the New Europe*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- Lampe, John R. (2000). *Yugoslavia as History: Twice there was a Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mencinger, Jože. (1998). Slovenia: the economic situation. U: V. Gligorov/H. Vidovic, ur., 1998: 58-68.
- Miljković, Dušan, ur. (1986). *Jugoslavija 1945.-1985. godine*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Očić, Časlav (1986.a). *Nacionalna ravnopravnost i regionalni razvoj*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Očić, Časlav (1986.b). Heterogenija cilja ili lukavstvo političkog uma?, u: I. Maksimović, ur., *Kriza jugoslavenskog ekonomskog sistema*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Petak, Zdravko (1989.). *Nacionalne ekonomije: teorija, shvaćanja u jugoslavenskoj političkoj ekonomiji i utemeljenost teza o dezintegraciji jugoslavenskog tržišta*, magistarski rad. Zagreb: Fakultet političkih nauka.
- Petak, Zdravko (1990.). Konfederalizam i jugoslavenska ekonomska unija, *Politička misao* (27) 3: 31-34.
- Petak, Zdravko (2003). The Economic Background of Yugoslav Dissolution. Izlaganje na znanstvenoj konferenciji: *Conflict Resolution and Self-Governance in Africa (And Other Regions) Mini-Conference*, Indiana University, Bloomington, 5. svibnja 2003. godine.
- Raynauld, André (1984). The Canadian Federation, *Canadian Journal of Economics* 4 (17): 635-653.
- Seroka, Jim (2000). Dissolution of the Czechoslovak and Yugoslav Federations: A Lose-Lose Policy Outcome? U: Stuart S. Nagel, ur., *Handbook of Global Policy*. New York: Marcel Dekker: 441-460.
- Teichova, Alice/Herbert Matis/Jaroslav Pátek, ur. (2000). *Economic Change and the National Question in Twentieth-Century Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vojnić, Dragomir (1995). Disparity and Disintegration: The Economic Dimension of Yugoslav's Demise. U: Payam Akhavan/Robert Howse, ur., *Yugoslavia, the Former and Future: Reflections by Scholars from the Region*. Washington: The Brookings Institution/Ženeva: The United Nations Research Institute for Social Development: 75-111.

Woodward, Susan L. (1995). *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton: Princeton University Press.

Zarkovic-Bookman, Milica (1993.a). *Economic Decline and Nationalism in the Balkans*. New York: St. Martin's Press.

Zarkovic-Bookman, Milica (1993.b). *The Economics of Secession*. New York: St. Martin's Press.